

VICTOR SPINEI, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Editura Brill, Leiden-Boston, 2009, p. 545.

Avându-l ca editor general pe Florin Curta, tomul, la a cărui traducere în limba engleză au colaborat Florin Curta, Maria Mihailescu-Bîrlița și Adrian Poruciuc, a fost tipărit sub patronajul editurii olandeze Brill, reprezentând cel de-al șaselea volum al colecției intitulate *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Demonstrând un constant interes pentru o perioadă istorică încă insuficient explorată și o preocupare permanentă față de reînnoirea investigațiilor, autorul și-a îndreptat din nou atenția asupra relațiilor dintre comunitățile autohtone și grupurile nomade turcice, urmărind evoluția și impactul acestora asupra Moldovei medievale, cu precădere asupra părții sale sudice, pe parcursul a două secole și jumătate, din secolul al X-lea până la jumătatea secolului al XIII-lea.

Lucrarea se deschide cu menționarea *Listei de ilustrații* și a *Abrevierilor*, acestea fiind urmate de o *Introducere* în care autorul oferă explicații asupra demersului său. Admițând prezența traiectoriilor generale similare unui volum anterior, intitulat *Realități etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X–XIII. Români și turanici*, publicat în anul 1985, în cadrul editurii Junimea, Profesorul Victor Spinei propune rediscutarea și reinterpretarea unor probleme insuficient tratate, axându-se, în procesul de reactualizare a informațiilor istorice, pe utilizarea unor surse documentare insuficient exploatate și a unor materiale arheologice în parte inedite, apelând, de asemenea, la informații interdisciplinare în redarea unei imagini cât mai complete a realităților autohtone.

Subiectul propus este tratat pe durata a patru capitole ce poartă titluri concludente. Astfel, destinat descrierii cadrului geografic supus studiului, capitolul I (p. 7–46) prezintă o serie de factori care au contribuit la individualizarea spațiului carpato-nistriean, în surprinderea acestei evoluții autorul recurgând la o gamă largă de izvoare antice, medievale, dar și moderne. Supușă acțiunilor convergente ale reliefului, climei, rețelei hidrologice, solurilor, elementelor vegetale și animale, această regiune, aflată la „confluența” dintre lanțul munților Carpați, regiunea Halici-Volhynia, fluviul Nistru și cursul inferior al Dunării, a facilitat integrarea comunităților umane, care la rândul lor au valorificat prezența frontierelor naturale, punând astfel bazele viitoarei organizări politice, voievodatul Moldovei.

Capitolul II (p. 47–176), de o mai mare amploare, expune istoria politică a regiunii carpato-nistriene, datele cronologice prevalând în acest context. Structurând conținutul informațional pe criteriul cronologic, autorul urmărește, pe un larg areal, firul faptelor istorice declanșate de la începutul secolului al X-lea până la marea invazie mongolă de la mijlocul secolului al XIII-lea, fără a omite impactul implicit al acestora asupra regiunii sudice a Moldovei.

Comparativ cu perioadele următoare, secolul al X-lea a fost tulburat de evenimente notabile în planul istoriei politice. Pe de o parte formarea Cnezatului Kievean și

migrarea nomazilor turci spre vestul Asiei, pe de altă parte ambițiile politice manifestate de către conducătorii Imperiului Bizantin și ai Țaratului Bulgar de a controla regiunea de la Dunărea de Jos au fost factorii ce au contribuit la distrugerea echilibrului politic în estul Europei, afectând, de asemenea, spațiul extracarpatic. În acest context, jocurile politice au fost adesea sprijinite de forța militară pecenegă, a cărei influență s-a resimțit în Balcani timp de un secol și jumătate. Odată cu secolul al XI-lea, procesul de creștinare a popoarelor est-europene a luat amploare, fără însă a afecta populațiile turcice din zona nord-pontică. Spațiul nord-dunărean s-a confruntat cu noi valuri de migrații, la mijlocul aceluiași secol uzii/oghuzii urmărind traiectoria descrisă de pecenegi în drumul lor spre Bizanț și fiind succedați la două decenii de către cumani/qipchaqi. În secolul al XII-lea posesiunile bizantine aflate în Balcani și Crimeea s-au confruntat cu amenințările multiple venite din partea prinților ruși, ungarilor și a cumanilor. Pe fondul luptelor de succesiune la tronurile Haliciului și ale Imperiului Bizantin, la mijlocul secolului al XII-lea regiunea extracarpatică a fost scena unor noi mișcări migratoare cumane. Declinul bizantin, conturat la începutul secolului al XIII-lea, prin cucerirea Constantinopolului de către cruciați, a influențat radical evoluția spațiului est-european, în care regatul ungar devine principala forță politică și o amenințare tot mai serioasă pentru comunitățile locale de români. Promovarea cultului catolic a căpătat amploare odată cu crearea Episcopiei cumanilor, în fapt o proiectare în plan spiritual a tendințelor expansioniste ale regelui ungar, care își revendica titlul de rege al Cumaniei în 1233. În ceea ce privește spațiul balcanic, vechile dispute au fost reluate între noile forțe politice – Imperiul Latin și al doilea Țarat Bulgar, în timp ce, matoră a dezintegrării vechilor puteri nomade (o dată cu inițierea invaziilor mongole), spațiul nord-dunărean a cunoscut geneza unor entități politice autohtone (voievodatele lui Litovoi și Seneslau, cnezatele lui Ioan și Farcaș).

Pe marginea acestor evenimente istorice autorul face incursiuni repetate în rândul surselor documentare, urmărind cele mai vechi atestări ale prezenței locuitorilor autohtoni – vlahii – în acest spațiu. În același timp, sunt contracarate, cu argumente, o serie de teorii nefondate privind prezența ungarilor în teritoriile aflate la est de Carpați, a largii stăpâniri bulgare în Câmpia Tisei, a migrației elementului românesc la nord de Dunăre, începând cu secolul XI. De asemenea, autorul deschide numeroase discuții, printre care presupusa cucerire temporară kieveană din anul 1116 a unor orașe dunărene, veridicitatea diplomei din 1134 a lui Ivanco Rostislavici, prin care acesta pretindea controlul halician asupra Moldovei, însemnătatea revoltei declanșate de frații Petru și Asan pentru regiunile românești aflate la nord de Dunăre. Oferite într-o manieră limpede, bogăția și diversitatea informațiilor prezentate au la origine utilizarea a numeroase repere bibliografice.

Discutând, comparativ, cele mai relevante aspecte ce au contribuit la definirea celor două tipuri de societăți, autohtonă și nomadă, autorul recurge pe parcursul capitoului III (p. 177–306) la conturarea unor tablouri paralele, dar bine individualizate, totodată, facilitând astfel percepția asupra originii relaționării în timp a celor două moduri de viață.

Un prim pas în acest proces îl constituie abordarea aspectului lingvistic. Profesorul Spinei subliniază uniformitatea remarcabilă în evoluția limbii daco-române în spațiul carpato-danubian, în ciuda separării politico-teritoriale pe care acesta o va cunoaște în timp. Totodată, amintirea primelor izvoare referitoare la români reprezintă un important punct de pornire în studierea elementului etnic autohton. Prin comparație, evoluția popoarelor nomade de origine turcică, care au pătruns în acest spațiu, s-a dovedit a avea un caracter eterogen, atât din punct de vedere etnic, cât și lingvistic, fapt deplin dovedit prin bogatele documentări realizate de autor în acest sens.

În privința aspectului demografic, o analiză obiectivă, concludentă, reprezintă o provocare, coroborarea rezultatelor arheologice cu sursele narrative fiind îngreunată, după cum se atrage atenția, de exagerările în care cele din urmă abundă cu privire la numărul nomazilor invadatori. Astfel, încercările de a evalua raportul dintre elementul autohton și nomazi sunt dintre cele mai variate, acesta reflectând o proporție estimativă de 10 la 1 pentru perioada secolelor X–XII, în timp ce populația autohtonă în Moldova medievală scade pe parcursul secolului al XIII-lea, cunoscând un nou avânt în următorul secol.

Prezentarea comparativă a celor două moduri de viață reprezintă o ocazie propice de a aduce în discuție unele probleme precum relația dintre spațiu și arhitectura așezărilor autohtone, sedentarismul locuitorilor, lipsa așezărilor fortificate în acest spațiu, urbanizarea tardivă a regiunii est-carpatice. Prin contrast, particularitatea prezenței elementului turcic în această zonă se explică prin caracterul pastoral al societăților din stepă, prin tradiționalismul unui nomadism de tip ecvestru, sezonier (corelat orientării nord-sud, specifică mișcărilor de transhumanță), ceea ce a pus amprenta asupra formei și funcționalității construcțiilor, conferindu-le un caracter defensiv.

Urmărind o ierarhizare bine definită a principalelor îndeletniciri, ca părți componente ale cadrului economic, autorul stăruie, în subcapitole distincte, asupra fiecărui aspect, suplinind explicațiile cu o serie de mărturii arheologice și reprezentările lor grafice. Prin comparație, predilecția membrilor comunităților autohtone pentru agricultură și creșterea animalelor de-a lungul secolelor X–XIII reprezintă, în fapt, manifestarea puternică a unui tradiționalism specific acestei zone, prin supraviețuirea și completarea reciprocă a celor două îndeletniciri formându-se bazele unei economii rurale mixte cu pronunțate tendințe autarhice. În același timp, caracterul exclusivist, pastoral al economiei nomade a conferit acestor popoare predispoziția pentru un anumit gen de alimentație, generând dispute asupra pământului.

Din punct de vedere al meșteșugurilor autohtone, autorul atribuie o importanță primară prelucrării metalelor, susținând ideea continuității acesteia și a atingerii unui nou grad de dezvoltare tehnologică. Acest fapt este confirmat prin descoperirea a numeroase tezaure de unelte și arme, cu precădere în aria Carpaților de Curbură. De asemenea, este atestată folosirea roții olarului, precum și un nou mod de preparare a compoziției ceramice în realizarea unui număr încă limitat de forme de vase (oalele specifice culturii Dridu, cu decor incizat, dar și castroanele și căldările prezente în cultura Răducăneni). Nu în ultimul rând se poate vorbi de o producție, la nivel casnic, a textilelor. În schimb, o analiză obiectivă, fundamentată într-o mare proporție pe investigațiile arheologice, a dovedit că nomazii au manifestat o preocupare aparte pentru prelucrarea metalului în scopul realizării armelor (a fierului de calitate inferioară datorat resurselor miniere scăzute), dar și pentru prelucrarea osului și a cornului (în special a vârfurilor de săgeată din corn) și a pieilor de animal.

Continuând evidențierea aspectelor definitorii unei societăți umane, autorul explică apariția relațiilor comerciale în cadrul comunităților autohtone ca reprezentând materializarea nevoii de a suplimenta necesitățile vieții cotidiene, constatând în acest context preponderența animalelor în rândul produselor destinate comerțului extern (fiind vizate în egală măsură comunitățile din spațiul nord-balcanic și regiunile slave). Totodată, în contextul geografic și politic dat, autorul apelează la izvoarele numismatice pentru a argumenta intensitatea acestor relații. Astfel, este evidențiată o circulație inconstantă a monedei bizantine, frecvența în regiunea carpato-nistrăiană a așa-numiților *folles* anonimi din bronz la începutul secolului XI, iar, ulterior, a (*hy*)*perperilor* nicenseni, fiind determinată de alternanța perioadelor de decădere și revigorare ale Imperiului Bizantin. În același timp, prezența dirhemilor reflectă schimburile comerciale între piețele scandinave și cele sudice, musulmane. Descoperirea, în Maramureș, a unui tezaur de dirhemi este semnificativă în acest sens, acesta fiind considerat drept cel mai reprezentativ din estul Europei, conținând 400 de monede bătute între sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea în diferite orașe din centrul Asiei.

Deși populațiile nomade turcice nu au o tradiție în realizarea comerțului la distanță, ele profită de pe urma traficului de bunuri exercitat cu precădere pe râurile Volga, Don, Nipru și Dunăre, de altfel cele mai sigure căi în perioada migrațiilor din secolele X–XIII, folosind, pe scară largă, trocul. Astfel, sursele narrative amintesc comerțul durabil cu prizonierii de război, alături de alte bunuri revenite din prăzi, precum vite, oi, blănuri sau ceară, în schimbul unor produse exotice, chiar de lux, în cazul elitelor. În același timp, descoperirile arheologice analizate indică, în cadrul acestor societăți, o prezență crescândă a monedei din argint, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea.

Atenția este îndreptată într-un subcapitol separat asupra cadrului social și politic. Pornind de la evidențele arheologice, singurele în măsură să ofere obiectivitate în

lipsa izvoarelor scrise, autorul subliniază o serie de aspecte definitorii pentru comunitățile autohtone, sedentare ale evului mediu timpuriu, precum promovarea *obștii* ca organ social și politic autonom, de tradiție bizantină, accesul comun la pământ și redistribuirea sa periodică între membrii comunității, apariția târzie a stratificării sociale (indicată prin descoperirea tezaurilor monetare și a accesoriilor vestimentare în cadrul inventarului funerar), lipsa indiciilor unei poziții privilegiate a preoților locali, de asemenea, exclusivitatea comunităților rurale în spațiul aflat la est de Carpați în perioada premergătoare secolelor XIII–XIV.

În ceea ce privește nomazii, asistăm la evoluția unei societăți cu un pronunțat caracter militar, la baza căreia se află clanul patriarhal (*oboq/oboh*) și puterea nominală a hanului, ales de către consiliul bătrânilor. Diferențierea socială este resimțită la nivelul inventarului funerar, artefactele din aur, elemente ale bunăstării, diminuându-se odată cu exercitarea controlului mongol în spațiul euroasiatic. În același timp, atestarea numeroaselor triburi în acest spațiu accentuează lipsa unei unități politice în rândul popoarelor nomade care va întârzia organizarea statală.

În plan religios autorul evidențiază preponderența ritului creștin în rândul populației locale de la nord de Dunăre, urmărind în egală măsură atât terminologia religioasă, ale cărei origini latine au primit influențele cruciale ale limbii slavone, în timpul secolului al X-lea, cât și descoperirile cu caracter funerar. De asemenea, pledează în favoarea preexistenței unei ierarhii ecleziastice în spațiul est-carpatic (prezența așa-numiților pseudo-episcopi ortodocși semnalată în scrisoarea papală din 1234) în contextul disputării jurisdicției de către biserica kieveană și cea bulgară.

Un spațiu aparte este alocat studierii complexelor funerare, în societatea autohtonă, în perioada secolelor al IX-lea și al X-lea, remarcându-se ca rituri funerare prezența simultană a incinerăției și a inhumației. Un exemplu elocvent al tranziției, în circumstanțele indicate, îl reprezintă cimitirul biritual de la Brănești, județul Orhei (Republica Moldova), datat în secolele X–XI, având o proporție de 96% a mormintelor de inhumație (în acest caz rezervele autorului se opresc asupra originii etnice slave a defuncțiilor). Alte două mari cimitire atribuite populației locale sunt cele de la Hansca (județul Ialoveni, Republica Moldova), din punctele Căprăria și Limbari, datate între secolele X–XII, respectiv XI–XIII. Însă, prezența diferitelor ritualuri de înmormântare (în poziție dorsală, chircită sau cu lipsa scheletului), orientări ale defuncțiilor și forme ale gropilor funerare în arealul celor două cimitire sugerează existența unei minorități în sânul populației locale, acceptată de către comunitate în decursul vieții.

O privire retrospectivă sub raport religios asupra evoluției elementului nomad în spațiul dintre Nistru și Carpați demonstrează un grad scăzut de receptivitate la

creștinism, descoperirile arheologice cu caracter funerar fiind edificatoare în acest sens. Exceptând mormintele descoperite în Câmpia Română și Dobrogea (de la Dinogetia-Garvăn, județul Tulcea și Histria, județul Constanța), autorul menționează ca fiind identificate un număr de 478 de morminte. Observațiile esențiale asupra acestor ansambluri funerare nomade, datate între secolele X–XIV, reflectă practicarea inhumației. Însă investigarea acestora este una precară, datorată atât lipsei unei metodologii de cercetare, cât și a unor publicații anterioare incomplete sau a distrugerii artefactelor funerare.

Ultima parte a capitolului III este destinată manifestărilor artistice. Autorul remarcă, atât în rândul localnicilor, cât și al nomazilor, gradul scăzut al calității realizărilor artistice, datorat, pe de o parte, numeroaselor raiduri străine, pe de altă parte stilului de viață nomad. În timp ce numărul redus al accesoriilor vestimentare și ornamentelor (de regulă geometrice, păstrate pe obiectele de uz casnic) dovedește o oarecare preocupare a comunităților autohtone pentru artele minore, produsele artistice nomade descoperite sunt și ele limitate, provenind din complexe funerare (între acestea sunt reprezentative așa-numitele *kamennye baby* sau *balbal*, statuile antropomorfe, un exemplu elocvent constituindu-o cea de la Nădușita, actuala Gribova, jud. Drochia, Republica Moldova).

Capitolul IV (p. 307–360) concentrează atenția asupra diverselor consecințe ale contactului dintre cele două comunități etnice. Autorul tratează în mod sistematic natura acestora, fie ele de ordin politic, economic, demografic, lingvistic, subliniind inexistența unei adevărate simbioze între popoarele nomade și locuitorii autohtoni ai spațiului est-carpatic.

Volumul este însoțit de o serie de reprezentări cartografice și ilustrații ale inventarului (p. 435–498) descoperit în diversele situri arheologice menționate pe parcursul textului. Lucrarea beneficiază de o bibliografie impresionantă (p. 361–433), fiind remarcabilă diversitatea surselor, datorată utilizării a numeroase studii istorice, numismatice, filologice, geografice și a cercetărilor arheologice, cartografice etc. Acestea sunt riguros clasificate în surse primare, scrise și arheologice, precum și surse secundare. Spațiul de încheiere al volumului este alocat *Indicelui* (p. 499–545), întocmit de către Cătălin Hriban.

Demonstrând o complexă activitate de cercetare, volumul oferă o tratare amplă, pe mai multe planuri disciplinare și în același timp un model de analiză, înlesnind receptarea ideilor în mediile științifice internaționale prin publicarea sa în limba engleză. Fără a urmări să realizeze o expunere integrală, autorul oferă un punct de pornire divergent în cercetarea unor multiple aspecte, încurajând diversitatea opiniilor în măsura în care sunt însoțite de un suport argumentativ.

NATALIA MIDVICH